

2. Проблеми творчі і нетворчі: бесіда з художником В. Григоровим, секретарем Київської організації СХУ // Образотворче мистецтво. — №2. — С. 30. 1991.
3. Лопухов О. Утверджувати моральні й естетичні принципи радянського суспільства // Образотворче мистецтво. — 1986. — №1. — С. 8.

Анотації

Абакумова В. И. Либерализация художественного творчества с ограничением идеологического давления и цензуры (Украина, вторая половина 80-х годов XX в.)

Исследуются положительные результаты процесса ограничения цензуры и идеологического давления; выясняется роль социально-политической атмосферы в стране для преодоления кризиса в художественной жизни; выявляются некоторые отрицательные проявления в творческой среде, обусловленные новыми условиями творчества.

Abakumova V. I. Liberalization of the art as a result of restriction of ideological pressure and censorship (Ukraine, late 1980s)

The article deals with the positive results of the process of the restriction of censorship and ideological pressure, with the role of the country's socio-political atmosphere in the process of overcoming crisis in art and with some negative reactions in the artistic society caused by the new conditions of art activity.

В. В. Барцьось

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПРОГРАМИ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ

Так традиційно склалося в історії українських національно-визвольних змагань у різні часові проміжки, що поряд із національними стояли ідеали соціально-економічного характеру. Тобто здобуття державності не могло бути здійсненим не тільки без національного і соціального визволення нації, але й без забезпечення її життєво необхідними умовами для подальшого суспільного розвитку, створення економічної бази як основи функціонування політичних відносин, поступового прогресу серед інших країн світу.

Однією із сил в Україні, яка продовжила традиції національно-визвольних змагань за державну незалежність, був

Народний Рух України — громадсько-політична організація, яка зароджувалась у 1988 р. як “Народний Фронт”, невдовзі “Народний Рух сприяння перебудові”, і в кінцевому підсумку реформувалась у Народний Рух України. Діяльність Народного Руху України під час революційних змін в Україні в кінці 80-х — на початку 90-х років ХХ ст. має різносторонній характер. Особливе місце серед складових рухівської історії посідає соціально-економічний аспект. Розробка програмних соціально-економічних положень Народним Рухом України збіглась у часі із зародженням, виникненням і становленням його регіональних структур у 1988–1989 рр. Грунтовний аналіз процесу розробки, офіційного визнання, втілення в життя соціально-економічної програми Народного Руху України неможливий без вивчення і розуміння передумов і причин, що спричинилися до цього. Витоки соціально-економічної програми Руху криються у тодішній радянській дійсності кінця 80-х рр. ХХ ст., кризі комуністичного ладу, який формувався десятиліттями, що і досліджує дана стаття.

Соціально-економічні аспекти в діяльності НРУ досліджувалися у працях Г. Гончарука, О. Гараня, А. Камінського [1], які розкривають причини і характер діяльності Народного Руху України, особливості програмних документів, боротьбу за їхню практичну реалізацію. Частково дана проблематика вивчалась в ряді інших праць [2], порушувалась на конференціях, зборах [3], де піднімалися питання кризи радянського комуністичного ладу наприкінці 80-х рр. ХХ ст., в Україні зокрема, перебігу “перебудовчих процесів” в радянській економіці, їх впливу на життя українського суспільства, наслідків існування командно-адміністративної системи. Важливими для розуміння соціально-економічної складової подій, що відбувалися в УРСР, а згодом у незалежній Україні є статті, що публікувались в різних періодичних виданнях. Вони також досліджують роль Руху, свідчать про думки лідерів тогочасних національно-демократичних сил [4]. В цілому історіографія і джерельна база є достатньою для постановки і наукової розробки цієї теми в подальшому.

Головна мета даного дослідження полягає у розкритті основних передумов і витоків, які зумовили розробку і написання соціально-економічної програми Народного Руху України, ана-

лізі умов радянського ладу, а особливо його соціально-економічної характеристики напередодні розвалу СРСР і виникнення незалежної української держави. Крім цього, поза увагою не можуть залишитися особливості української ситуації в умовах “перебудови” та наслідки комуністичного господарювання саме для України. Варто розкрити соціальні умови для створення Руху і завоювання ним симпатій серед різних прошарків населення України, головні причини радикальних, як на той час, соціально-економічних програмових засад, які НРУ обгрунтовує пізніше в своїх офіційних документах, прийнятих на першому Установчому і подальших з’їздах. Це допоможе глибше розкрити мотиви і характер соціально-економічного аспекту діяльності НРУ, зрозуміти причини відведення цьому напрямку в рухівській політиці одного з перших місць.

Після приходу до влади Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова (березень 1985 р.) з огляду на критичне становище, в якому перебував СРСР, на весь світ було проголошено про початок кардинальних змін в економічній, соціальній та зовнішній політиці величезної держави. М. Горбачов та його прихильники взяли курс на “перебудову, демократизацію і гласність”. Проте між деклараціями і реальністю постала величезна прірва. Тоталітарна система вже не підлягала реформуванню. В Україні в умовах погіршення соціально-економічної ситуації та зростання невдоволення широких народних мас існуючим станом виникали різноманітні клуби й просвітницькі організації, які почали критикувати політику КПРС — КПУ та домагатися певних суспільних змін. Незадоволення повільним ходом перебудови виявилось передусім серед інтелігенції [5, с. 210]. Народний Рух України став осердям національно-демократичних сил, які поєднувало бажання докорінних змін в політиці, економіці, культурі, державних устремліннях. Саме інтелігенція виявилась рушійною силою в створенні такого роду організації.

Перший етап “перебудови” охоплював 1985–1986 рр. і проходив під гаслом “Більше соціалізму”. Головною подією цього етапу виявилася Чорнобильська катастрофа. Під впливом гласності стали відомі її жахливі масштаби. Громадяни України гостро відчували небезпеку політичних, економічних, екологічних рішень, що приймалися за межами республіки. Чорнобиль зі-

грав роль каталізатора процесів, що згодом набули революційного характеру [6, с. 339]. Ці умови, в тому числі, посприяли виникненню проблеми розв'язання нагальних соціально-економічних, екологічних питань в межах Української РСР, які знайшли своє відображення в програмі НРУ.

У другій половині 80-х років в радянській імперіалістичній системі почали проявлятися суттєві перебої в економіці, що стало промовистими ознаками ідеологічної, соціальної, політичної та духовної кризи. Незважаючи на наявність у магазинах імпортованих товарів, порівняно дешевих продуктів, поставала вочевидь малоефективність партійних рішень, частково оплаченої праці. Збудована на пограбуванні система виховала десятки мільйонів грабіжників в законі та поза його межами, а примусово-розподільчі методи при суспільній власності остаточно знівечили природну тягу людей до творчої праці. Значна частина суспільства мріяла про те, щоб менше зробити, а взяти більше. Адміністративно-командна система себе вичерпала. У керівних колах тоталітарної системи визріли думки про необхідність пошуків шляхів для розв'язання трудової ініціативи мас, надання ширших економічних прав регіонам при збереженні імперської суті керівництва Комуністичної партії. Було введено поняття перебудови (термін, що часто вживався за роки першої п'ятирічки), але окрім поверхової лібералізації комуністичних догматів, не змінилися планово-розподільчі основи суспільних відносин [7, с. 14].

Червневий (1987 р.) пленум ЦК КПРС започаткував економічні реформи. Вони були спробою вдихнути життя в командну економіку наданням підприємствам права діяти самостійно. Навіть саме формулювання порядку денного пленуму ЦК — “Про докорінну перебудову управління економікою” замикало проблему на такому управлінні зі збереженням виробничих відносин, що існували. Підприємства справді стали більш самостійними. Але це призвело тільки до того, що вони почали ухилятися від виробництва невигідної при даному рівні цін продукції. Реформа викликала розбалансування народного господарства. Через економічну кризу до бюджету надходило дедалі менше коштів. Утворився фантастичний дефіцит, який стало неможливо приховувати. Кремлівське керівництво відчайдушно намагалося перебороти кризу, яка реально за-

грозувала сповзанням до анархії і хаосу. Суспільство відмовилося від позиції стороннього спостерігача безнадійних спроб М. Горбачова вдихнути життя в соціально-економічну систему, що розкладалася [8, с. 18, 19]. У вересні 1989 р. преса опублікувала сьому редакцію “Загальних принципів економічної самостійності Української РСР”, що їх розробила група вчених і експертів під керівництвом академіка І. І. Лукінова. Варіант цей ще й надалі був міцно закорінений в застійно-консервативному ґрунті і був дуже далекий від реалізації економічної самостійності. І ніде не була так тісно пов’язана економіка, точніше власність на неї, з політичною владою, як саме в СРСР. Тому шлях до економічної самостійності республік міг йти тільки через політичну перебудову СРСР, яка б позбавила партію монопольної власності на економіку [9, с. 52]. Мабуть, не треба доводити, що тоталітарна партія не випадково залишила за собою агітаційно-пропагандистські функції, а всі безпосередні владні повноваження — від комунального господарства до державної безпеки — передала радянським органам. Диктатура керівників цієї партії спиралася не тільки на “силовиків” різноманітного профілю та економічну залежність позбавленого приватної власності населення від держави [10, с. 331]. Тому рухівським провідникам необхідно було долати опір комуністичної системи на шляху до політичного і загальнонаціонального утвердження. Успіх залежав від того, наскільки обґрунтовано рухівці запропонують шляхи ефективного вирішення найбільш чітких питань економічного характеру, граючи на прорахунках партійного керівництва і слабких місцях радянського ладу.

Загальне становище (зокрема й продовольче) в Україні залишалося кращим, ніж у промислових регіонах інших республік СРСР. Тому вимоги національного характеру в нашій республіці висувалися частіше, гостріше й активніше, ніж економічні. Однак улітку 1989 р. на авансцену подій вийшов робітничий клас. Уперше після 1917 р. в Радянському Союзі спалахнули робітничі страйки, особливо в шахтарських регіонах. Шахтарський рух мав економічний характер [11, с. 138,139]. Цікавою є реакція республіканського партійного керівництва на події, що відбувалися в Україні, зокрема першого секретаря ЦК КПУ В. Щербинського. На той час набирала вагу активність національно-демократичних сил в Україні, які спромоглися

провести 8–10 вересня 1989 р. у Києві Установчий з'їзд Народного Руху за перебудову. 21 вересня 1989 р. В. Щербицький написав заяву такого змісту: “В житті нашої партії і держави настав дуже відповідальний і складний період практичної реалізації завдань по реформі економічної і політичної системи суспільства у відповідності до рішень XXVII з'їзду, XIX конференції КПРС та Першого з'їзду народних депутатів СРСР. У зв'язку з цим обсяг роботи і відповідальність кожної партійної організації і кожного з нас за результати роботи незмірно зросли. На превеликий жаль, вік та стан здоров'я вже не дають мені можливості працювати так, як того вимагають інтереси справи. У зв'язку з цим прошу Центральний Комітет Компартії України увільнити мене від обов'язків першого секретаря і члена Політбюро ЦК Компартії України” [12, с. 143]. Цей факт є доказом незворотності процесів, які відбувалися в республіці і в Союзі загалом, неспроможності партійної номенклатури зупинити національне відродження української нації і вирішити нагальні політичні та соціально-економічні проблеми.

Партійні ортодокси, які вбачали в перебудові клапан для випущення соціальної пари, нагромадженої десятиліттями антипартійної напруги в суспільстві, а також зісб для пошуків виробничих резервів, безкоштовного трудового ентузіазму, спрямовували перебудову в трудові колективи. Горбачовська перебудова, зберігаючи економічні та позаекономічні форми примусової праці, виявилась зовсім нездатною не тільки спровокувати діяльність джерел людського творчого натхнення, а навіть знайти сили утримати виробництво на застійному рівні [13, с. 44,45]. Цитуємо думку багаторічного лідера Народного Руху України щодо колишньої комуністичної системи: “Я завжди вірив, що та модель, яка була запущена сімдесят років тому, приречена, що вона не спрацює, що вона рухатиметься все повільніше і повільніше і що вона таки самознищиться. І ми це бачимо — вона самознищується. Ми бачимо смерть тієї моделі — і того марксизму-ленізму, і тої соціалістичної держави, і тої імперії, що під виглядом Союзу народів існувала” [14, с. 5].

На наш погляд, вишукуючи соціально-економічні передумови передової на той час рухівської програми, слід звернутися до наступних тверджень. Звертаючись до питання про рушійні

сили революції 1989–1991 рр., варто врахувати якісну невідповідність сталінського соціалізму звичним формам людського існування. Адже в ньому була відсутня або відійшла в глибоку тінь та соціальна структура, яка природно задається приватною власністю на засоби виробництва. В СРСР розходження між людьми визначалися не відносинами власності, а галузевими і фаховими ознаками [15, с. 22].

Щодо зародження, створення і становлення в даних умовах Руху як базової національно-патріотичної та демократичної організації, з постанови якої і веде свій відлік масовий суспільно-політичний рух за утворення української держави [16, с. 3], а також формулювання його соціально-економічних вимог, маємо різні думки. Початкові задуми щодо Руху перебували в річищі перебудовного курсу й були хіба що реакцією на неадекватне реагування керівництва Компартії та уряду республіки на загострення спочатку соціально-екологічних, а згодом і політичних проблем [17, с. 112]. Його виникнення було певною реакцією на неадекватне реагування Компартії та уряду України на загострення соціально-економічних, а згодом і політичних проблем. Своє призначення Рух вбачав у тому, щоб протистояти адміністративно-бюрократичному апарату, збюрократизованим союзним відомствам, агресивності їх поведінки в національних республіках, зокрема в Україні [18, с. 18]. І все ж, оскільки Рух виступав за економічний, політичний, ідеологічний плюралізм, це дало змогу на першому етапі його діяльності об'єднатися в ньому виразникам різних поглядів: від комуністів-реформаторів до членів Української Гельсінської спілки та інших організацій, що виступали з позицій антикомунізму [19, с. 8].

Головні програмні засади Руху щодо соціально-економічних питань, які розроблялись в умовах кризи існуючого ладу, мають свої витоки в радянській системі, що складалась десятиліттями і занепад якої став особливо гостро проявлятися у другій половині 80-хх рр. ХХ ст. під час так званої “перебудови”. Розробка соціально-економічної програми НРУ базувалась на таких основних постулатах: державний суверенітет і, як наслідок, — економічна самостійність України та розподіл економічних багатств на користь української нації; перехід від командно-адміністративної до ринкової моделі управління економікою; відновлення приватної власності як природнього

права людини та справедливий розподіл на засоби і продукти виробництва; поліпшення добробуту і соціальний захист різних верств населення України. Актуальність цих питань впливає із вимог тогочасного загальносвітового розвитку. В цілому Рух будував свою стратегію і тактику діяльності, керуючись базовими, як на той час, принципами суспільно-політичного розвитку, такими, як державність, демократизація і децентралізація, а також зовнішньо-економічна інтеграція. Така практика зберігалась Рухом від початку розробки своєї програми до її практичної реалізації в нових геополітичних умовах.

Критика рухівцями соціалістичних економічних відносин була раціональним зерном на початку зародження української економіки. Це було великим проривом і новим відліком часу в економічній історії України. Вплив Руху неухильно зростав. Він перетворився на реальну силу, яка перебувала у непримиренній опозиції до КПРС і послідовно виступала за повне реформування української економіки [20, с. 43]. Характерними, зокрема, в цьому плані можуть бути тези, обгрунтовані в Програмі Народного Руху України на Других Всеукраїнських Зборах Народного Руху України 25–28 жовтня 1990 р. Цитуємо за текстом: “В останнє десятиріччя ХХ віку наше суспільство входить у стані гострої всеохопної кризи. Вона стала наслідком насильницького впровадження тоталітарного соціалізму; узурпації комуністичним апаратом влади Рад; відчуження людини від засобів і продуктів виробництва; жорстокого абсурдного диктату центральних відомств. Україна стала частиною СРСР, що сформувався як унітарна держава з єдиним центром і єдиною правлячою партією, яка запровадила тоталітарну систему й довела народи до межі економічної, екологічної й духовної катастрофи” [21, с. 3]. Нав’язаний Україні більшовиками комуністичний експеримент обернувся в остаточному підсумку більш ніж віковою затримкою в суспільному розвитку [22, с. 350]. По суті політика комуністичного московського центру, за сприяння місцевої партійної номенклатури, по відношенню до України була хижацько-споживацькою, або, іншою мовою, українська економіка була сировинним додатком, базою для використання.

Із вищепроаналізованого можна зробити ряд висновків. По-перше — серед передумов, які призвели до розробки соціально-

економічної програми Народного Руху України, були наступні. Це застарілість і недосконалість методів регулювання радянської економіки, які вже не діяли в нових умовах, всеохоплююча криза комуністичного ладу і його вищого партійного керівництва, яке так і не змогло побудувати обіцяне народам СРСР “світле майбутнє”, погіршення добробуту і рівня життя громадян, гостра політична і ідеологічна криза. По-друге однією із головних причин був неухильний процес розпаду СРСР, що було наслідком змагання націй за своє національне і соціальне визволення, покращення добробуту, справедливий поділ національних і природних багатств. Народний Рух України в своїх програмних документах і багатосторонній державотворчій діяльності висловив національні домагання українців жити в політично і економічно незалежній державі. Основні засади його програмних положень були сформульовані під впливом, в тому числі, і економічних процесів, що відбувалися в кінці 80-х — на початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні. Зміст соціально-економічної програми Народного Руху України, яка розроблялася на I і II З’їздах, а також подальших рухівських форумах, як покаже згодом час, був передовим і радикальним за своїм характером і значенням.

Джерела та література

1. Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія. — Одеса: Астропринт, 1997. — 380 с; Гарань О. В. Від створення Руху до багатопартійності. — К., 1992. — 48 с; Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократія” на Україні. — Мюнхен, 1990. — 623 с.
2. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. — К.: Абрис, 1994. — 495 с; Джос Ф. Х. Політична палітра сучасної України. — К., — Вінниця, 1993; Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001). — К., Видавничий дім “Альтернативи”, 2001; Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.). Навчальний посібник. — Львів: Світ, 2001.
3. Другі Всеукраїнські Збори Народного Руху України 25–28 жовтня 1990 р. Документи. — К., 1991; Народний Рух України: місце в історії і політиці. Матеріали шостої Всеукр. наук. конф. (16–17 вересня 2005 р., Одеса). — Одеса., 2005. — 160 с.
4. Кульчицький С. Відкладена революція // Політика і час. — 2001. — № 8. — С. 13–23; Кульчицький С. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989–1991 рр.) // histori.org.ua/zbirnyk/5/index.htm; Чорновіл В. Ми живемо

- розкуто і вільно // Літературна Україна. — 1990. — 4 жовтня. — С. 5; Харахаш Б. Народний Рух України: життєвий цикл // Нова політика. — 1997. — № 4. — С. 2–4.
5. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.). Навчальний посібник. — Львів: Світ, 2001. — С. 210.
 6. Кульчицький С. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989–1991 рр.) // histori.org.ua/zbirnyk/5/index.htm.
 7. Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія. — Одеса: Астропринт, 1997. — С. 14.
 8. Кульчицький С. Відкладена революція // Політика і час. — 2001. — № 8. — С. 18,19.
 9. Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократія” на Україні. — Мюнхен, 1990. — С. 52.
 10. Кульчицький С. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989–1991 рр.) // histori.org.ua/zbirnyk/5/index.htm.
 11. Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001). — К., Видавничий дім “Альтернативи”, 2001. — С. 138, 139.
 12. Там само. — С. 143.
 13. Гончарук Г. І. Вказана праця. — С. 44,45.
 14. Чорновіл В. Ми живемо розкуто і вільно // Літературна Україна. — 1990. — 4 жовтня. — С. 5.
 15. Кульчицький С. Вказана праця. — С. 22.
 16. Харахаш Б. Народний Рух України: життєвий цикл // Нова політика. — 1997. — № 4. — С. 3.
 17. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. — К.: Абрис, 1994. — С. 112.
 18. Джос Ф. Х. Політична палітра сучасної України. — К., — Вінниця, 1993. — С. 18.
 19. Гарань О. В. Від створення Руху до багатопартійності. — К., 1992. — С. 8.
 20. Голод Т. В. Критика економічної політики радянської влади на Установчому з’їзді Руху // Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали шостої Всеукраїнської наукової конференції (16–17 вересня 2005., Одеса). — Одеса: Астропринт, 2005. — С. 43.
 21. Другі Всеукраїнські Збори Народного Руху України 25–28 жовтня 1990 р. Документи. — К., 1991. — С. 3.
 22. Кульчицький С. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989–1991 рр.) // histori.org.ua/zbirnyk/5/index.htm.

Анотації

Барцьось В. В. Предпосылки создания социально-экономической программы Народного Руха Украины.

В статье проанализированы содержание и методы работы советской экономической модели, ее влияние и последствия существования на Украине, политика коммунистической партийной номенклатуры по отношению к национальному суверенитету Украинской Советской Социалистической Республики, а также предпосылки и причины написания социально-экономической программы Народного Руха Украины.

Bartsios V. V. The preconditions of creation of the social and economic program of Narodnij Ruch of Ukraine.

The article deals with the content and methods of the Soviet economic model, its influence and consequences in Ukraine, the policy of the Communist party nomenclature regarding the national sovereignty of the Ukrainian Soviet Socialistic Republic and preconditions of creation of the social and economic program of Narodnij Ruch of Ukraine.

В. Л. Борисов

УЧАСТЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У РОБОТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОУПРАВЛІННЯ М. ДНІПРОПЕТРОВСЬКА В 1941–1943 РР.

В умовах впровадження політичної реформи та зростання ролі місцевого самоврядування в сучасній Україні значний інтерес викликають процеси, що відбувалися у суспільному житті нашої країни на тих етапах її історичного розвитку, коли гостро повставало питання збереження української державності. У цьому контексті актуальними є питання участі української інтелігенції в роботі органів місцевого самоуправління (“українських допоміжних управ”) в складний період німецько-фашистської окупації території України в 1941–1944 рр.

На жаль, в радянській історичній науці дана проблема розглядалась виключно у негативному контексті [1, с. 66]. Громадяни, що з різних причин працювали в допоміжних управах” під час окупації, визначались радянськими істориками виключно, як “буржуазно-націоналістичне сміття”, “бандити та класово-ворожі елементи” [2, с. 582]. В сучасній літературі